

על איזה עץ תלו את המן

יין ראשונים: בסעודת פורים צריך לומר דברי תורה, כדין כל סעודת מצווה, אלא שמן הדין הוא שיהיו אלה דברי "פורים תורה" כמנהג הישיבות. נראה לנו שהמדרש הבא יכול לקיים את שניהם ולצאת ידי חובת כל הדעות לחומרא ולחומר. ונשמח לקבל משוב וחינוכי "יין הטוב" מכל שותי ולוגמי היין כדת אין אונס.

אסתר רבה פרשה ט סימן ב

מאיזה עצים היה אותו העץ? אמרו חכמים: בשעה שבה שבו להכינו, קרא הקב"ה לכל עצי בראשית: מי יתן עצמו ויתלה רשע זה עליו?

תאנה אמרה: אני אתן את עצמי שממני מביאין ישראל בַּפְּוֹרִים. ולא עוד אלא שנמשלו ישראל כביכורה, הדא הוא דכתיב: "כַּבְּכוּרָה בְּתֵאֵנָה בְּרֵאשִׁיתָהּ" (הושע ט ז).¹

גפן אמרה: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל, הדא הוא דכתיב: "גפן ממצרים תסיע" (תהלים פ ט).²

רמון אמר: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל, שנאמר: "כפלח הרמון רקתך" (שיר השירים ד ג).³

אגוז אמר: אני אתן את עצמי, שבי נדמו ישראל, הדא הוא דכתיב: "אל גנת אגוז ירדתי" (שיר השירים ו יא).⁴

אתרוג אמר: אני אתן את עצמי, שממני נוטלין ישראל למצוה, הדא הוא דכתיב: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר" (ויקרא כג מ).⁵

הדס אמר: אני אתן את עצמי, שנמשלו בי ישראל, שנאמר: "והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה" (זכריה א ח).⁶

זית אמר: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל, שנאמר: "זית רַעַנָן יָפֵה פְּרִיתָאָר קָרָא ה' שְׁמָךְ" (ירמיה יא טז).

תפוח אמר: אני אתן את עצמי שבי נמשלו ישראל, שנאמר: "כִּתְפוּחִים בְּעֵצֵי הַיַּעַר כֵּן דִּוְדֵי בֵּין הַבְּנִים" (שיר השירים ב ג), וכתיב: "וריח אפך כתפוחים". (שם ז ט).⁷

דקל אמר: אני אתן את עצמי שבי נמשלו ישראל, הדא הוא דכתיב: "זאת קומתך דמתה לתמר" (שיר השירים ח ז).

עצי שטים ועצי ברושים אמרו: אנו ניתן עצמנו שממנו נעשה המשכן ונבנה בית המקדש.⁸

¹ ראה הפסוק בהרחבה, שם בהושע: "כַּעֲנָבִים בְּמִדְבַר מִצְרַיִם יִשְׂרָאֵל כַּבְּכוּרָה בְּרֵאשִׁיתָהּ רֵאשִׁיתָהּ אֲבוֹתֵיכֶם". ישראל, נמשלו לגפן, ואבות האומה לתאנה שהיא גם סמל הביכורים (מסכת ביכורים פרק ג משנה א). לפיכך, הגפן תטען (ראה בסמוך) שעליה צריכים לתלות את המן שכן: "המן הרשע התחיל לעקר בגפנים וביקש לקעקע ביצתן של ישראל" (ויקרא רבה יא ז). מידה כנגד מידה. אבל התאנה תטען שהכל התחיל ממנה ולה זכות הבכורה לתלייה. עכ"פ, לגבי התאנה, נראה שאי אפשר יהיה לתלות את עשרת בני המן בטור, אלא כל אחד על ענף אחר.

² ולגבי הגפן, בפרט גפן ליין שהיא נשרכת על הקרקע, לא ברור איך בדיוק תתבצע התליה

³ ראה בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה לב: "כפלח הרמון רקתך (שיר השירים ד ג) - אפילו ריקנין שבכם מליאין תשובות כרימון, הדא הוא דכתיב: כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום עליך למשפט תרשיעי (ישעיה נד ז)". ואולי יש כאן גם רמז למלחמה עם שונא אחר שקם על ישראל, סיסרא. ראה שופטים ה כו: "... וְהִלְמָה סִיסְרָא מְחָקָה רֵאשִׁית וּמְחָקָה וְחִלְפָה רֵקֶתוֹ". על הקשר בין המן לסיסרא, ראה במדבר רבה יד א, וכן אוצר המדרשים (אייזנשטיין) אסתר עמוד 54: "ויאמר המן למלך אחשורוש: אם היה רצונך, נאביד היהודים מן העולם. אמר לו: מתירא אני מאלוהיהם שלא יעשה לי כמו שעשה לפרעה ולסיסרא, אמר לו המן: ישראל שבאותן דורות היו צדיקים והיה אלהיהם עמם. אבל אלו הם רשעים וחטאים וכבר נחרב בית המקדש שלהם". ויש עוד השוואות ואכמ"ל.

⁴ בנושא האגוז כבר הארכנו לדון בדברינו [אל גינת אגוז ירדתי](#) בשבת המועד פסח בו קוראים את מגילת שיר השירים.

⁵ על דרך ההנגדה, העץ שמסמל את ההדר, יציג את המן בקלונו. ואולי קודם שיתלוהו ירגמו אותו בעם באתרוגיהם (מסכת סוכה פרק ד משנה ט). ראה עוד ויקרא רבה ל ח: "פרי עץ הדר - תני ר' חייא עץ שטעם עצו ופריו שוה, זה אתרוג. הדר, בן עזאי אמר הדר באילנו משנה לשנה. תרגם עקילס הגר הדר, הידור, שהוא דר על המים". ומכאן נראה להוכיח כשיטת בן עזאי שעץ הדר הוא מלשון הדר-באילנו משנה לשנה, שהרי המן דר בעץ שעליו תלו אותו משנה לשנה. ואולי לא כך, שהרי אנו מורידים אותו כל שנה על מנת שניתן יהיה לתלות אותו בשנה הבאה ולכן נראה להוכיח כשיטת ר' חייא שטעם עצו ופריו שוה שהרי אנו אוכלים אזני המן. וצריך עיון.

⁶ נראה שהדרשן באמת קצת הגזים - העץ שעליו רצו לתלות את המן היה הדס! כולל עשרת בניו. ולמה לא ערבה? אז התשובה היא שיש אכן ערבה בהמשך. אבל ערבה הוא באמת עץ ואילו הדס הוא שיח. כנראה שזה באמת כבר "פורים תורה". מעניין עם זאת, שבתורה לא כתוב הדס, אלא: "ענף עץ עבות". על עץ עבות יש אולי מה לתלות ...

⁷ ראה גמרא שבת דף פח עמוד א: "למה נמשלו ישראל לתפוח - לומר לך: מה תפוח זה פריו קודם לעליו, אף ישראל - הקדימו נעשה לנשמע". ראה דברינו [עץ התפוח ומתן תורה](#) בחג השבועות.

⁸ הדרשן לא הביא כאן פסוקים והשאיר לקורא להשלים. (עצי שיטים בפרשות המשכן בספר שמות, ועצי ברושים במקדש שלמה מלכים א פרקים ה, ו).

ארז ותמר אמרו: אנו ניתן עצמנו, שאנו נמשלים לצדיק, שנאמר: "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה" (תהלים צ"ב).

ערבה אמרה: אני אתן את עצמי, שבי נמשלו ישראל, שנאמר: "כערבים על יבלי מים" (ישעיה מד ד) וממני נוטלין למצוה לארבעת המינין שבלולב.¹⁰ באותה שעה **אמר הקוץ** לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אני שאין לי על מה לתלות, אתן את עצמי ויתלה טמא זה. שאני נקרא שמי קוץ והוא קוץ מכאיב - ונאה שיתלה קוץ על קוץ.¹¹

קרובה לפרשת זכור¹²

אץ קוצץ בן קוצץ - קצוצי לקצץ
בדיבור מפוצץ - רצוצי לרצץ
לץ בבוא ללוצץ - פולץ ונתלוצץ
קָעץ מחצצים לתָעץ
כנץ על ציפור לנצץ.¹³

ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ו - ויאמר חרבונה.

אמרו חכמים שהעץ של המן של ארז היה. שהשליך המן גורלות על הגפן ולא השלימה בידו. אמר: ישראל נמשלו בו, שנאמר: "גפן ממצרים תסיע" (תהלים פ ט). השליך על הזית ולא עלתה בידו, שישראל נמשלו בו, שנאמר: "זית רענן יפה פרי תואר" (ירמיה יא טז).¹⁴ השליך על התפוח ולא עלתה בידו, שסיני נמשלה בו, שנאמר: "תחת התפוח עוררתיך" (שיר השירים ח ה).¹⁵ השליך על הרימון ולא עלתה בידו, לפי שהחכמים נמשלו בו, שנאמר: "הנצו הרימונים" (שיר השירים ז ג). השליך על התמרה ולא עלתה בידו, שבו נמשלו חנניה מישאל ועזריה, שנאמר: "אעלה בתמר" (שיר השירים ז ט).¹⁶ האגוז - ולא עלתה בידו, שבו נמשלו כנסת ישראל, שנאמר: "אל גנת אגוז ירדתי" (שיר השירים ו יא).¹⁷ השליך על הערבה ועל ההדס ועל האתרוג, ולא עלתה בידו, שהם פרקליטין לישראל, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכפות תמרים וגו' " (ויקרא כג מ).¹⁸ השליך על הקנה, א"ל הקב"ה: שוטה, נמשלו ישראל כקנה, שהוא עומד במים והולך עם כל רוח ורוח, ואעפ"י שהמים קשים, הקנה עומדת במקומה, כך ישראל הולכין עם כל אומה ואומה, שנאמר: "כאשר ינוד הקנה במים" (מלכים א יד טו) והוא במקומו עומד.¹⁹ ובני אשור נמשלו כארז שהרוח שוברתו,

⁹ ישעיהו אוהב את הביטוי "יבלי מים", ראה גם בפרק ל פסוק כה: "וְהָיָה עַל-כִּלְהָר גְּבַהַ וְעַל כְּלַגְבֵּה נְשֹׂאָה פְּלִגִּים יְבִלִימִים".
¹⁰ הנה הערבה מובילה את ארבעת המינים בזכות הקשר שלה למים, שנאמר בה: "ערבי נחל" (ויקרא כג מ). יכול היה הדרשן להלל את מצוות חיבוט ערבה בהושענא רבה שכולה תפילה לגשם, אבל הוא מעדיף את מצוות ארבעת המינים מהתורה ולא הושענא מדברי נביאים.

¹¹ לפני שנמשיך לדון בענייני קוצים ושאר מיני "עצים" עליהם חשבו לתלות את המן (ועשרת בניו), נראה שעצם הרעיון של "ריב" בין עצים מי יזכה בכבוד זה או אחר, מקורו בתנ"ך במשל יותם, ספר שופטים פרק ט: "הַלּוֹךְ הִלְכוּ הָעֵצִים לְמִשְׁחַ עֲלֵיהֶם מִלֶּךְ וַיֹּאמְרוּ לְזֵית מַלְכָּה עֲלֵינוּ: וַיֹּאמֶר לָהֶם הַזֵּית הַחֲדַלְתִּי אֶת דְּשֵׁנִי אֲשֶׁר בִּי יְכַבְּדוּ אֱלֹהִים וְאֲנִשִּׁים וְהִלְכְתִּי לְנוּעַ עַל הָעֵצִים: וַיֹּאמְרוּ הָעֵצִים לְתֵאנָה לְכִי אִתְּךָ מַלְכִי עֲלֵינוּ: וַתֹּאמֶר לָהֶם הַתֵּאנָה הַחֲדַלְתִּי אֶת מִתְקִי וְאֶת תְּנוּבַתִּי הַטּוֹבָה וְהִלְכְתִּי לְנוּעַ עַל הָעֵצִים: וַיֹּאמְרוּ הָעֵצִים לְגִפְנֵן לְכִי אִתְּךָ מַלְכִי עֲלֵינוּ: וַתֹּאמֶר לָהֶם הַגִּפְנֵן הַחֲדַלְתִּי אֶת תִּירוּשֵׁי הַמִּשְׁמַח אֱלֹהִים וְאֲנִשִּׁים וְהִלְכְתִּי לְנוּעַ עַל הָעֵצִים: וַיֹּאמְרוּ כָל הָעֵצִים אֶל הָאֱטָד לֵךְ אִתְּךָ מִלֶּךְ עֲלֵינוּ: וַיֹּאמֶר הָאֱטָד אֶל הָעֵצִים אִם בְּאֵמַת אֲתֶם מְשַׁחִים אֲתִי לְמִלְכָּה עֲלֵיכֶם בָּאוּ חֲסוּ בְּצִלִי וְאִם אֵין תֵּצֵא אֲשֶׁר מִן הָאֱטָד וְתֹאכַל אֶת אֲרִזֵי הַלְּבָנוֹ". ואפשר להאריך ולדרוש (ברצינות) בשווה ובשונה (בהיפוך) בין העצים של יותם והעצים של המן.

¹² סיומת המדרש הקודם "קוץ על קוץ" הזכירה לנו קרובה זו לפרשת זכור של הקליר (אלעזר בירבי קליר). וכך אכן מצאנו בספר כל אגדות ישראל של י. ב. לבנר שיוצר קשר ברור בין המדרש מאסתר רבה (שהוא מביא בנוסח קצת שונה) ובין פיוטו של הקליר ומכוון בבירור שמדרש זה הוא המקור לפיוט "אץ קוצץ בן קוצץ".

¹³ ל' פעמים האות צד"י בעשרים ושתיים מילים וכל זאת, אפילו בלי שימוש במילה "עץ". ומה עם איזו סיומת חגיגית כמו: "ובא קיצו על עץ, בין קצותיו רובץ משתבק, וסופו של משתחץ כחץ מוחץ. ועם לא-עץ עולץ ומתלוצץ". קטן על הקליר.

¹⁴ ראה דברינו **נמשלו ישראל בזית**, בפרשת תצוה.

¹⁵ עץ התפוח מסמל את מתן תורה. ראה דברינו **עץ התפוח ומתן תורה** בג השבועות.

¹⁶ הגם שפסוק זה יכול לשמש קטרוג על עם ישראל שלא עלה כתמר בתחילת בית שני ונשארו רובם בבל ואח"כ מה המן במלכות פרס שירשה את בבל. ראה יומא ט ע"ב, סנהדרין צג ע"א, שיר השירים רבה פרשה ח ועוד. ויהודי תימן תיקנו זאת **בעליית אעלה בתמר** בסוף המאה ה-19.

¹⁷ ראה דברינו **אל גינת אגוז ירדתי** בשיר השירים.

¹⁸ ראה דברינו **שלושה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתי** על ארבעה המינים בחג הסוכות.

¹⁹ ראה האמרה: "לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות", בסיפור על המפגש בין רבי אלעזר בן רבי שמעון והאיש המכוער (מסכת תענית דף כ עמוד ב).

שנאמר: "אשור ארז בלבנון" (יחזקאל לא ג) - הרי קורה של ארז מוכנת לך ולבניך מששת ימי בראשית, שנאמר: "ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי וחמת המלך שככה" - חמת של מלך מלכי המלכים ואין צריך לומר וחמת המלך שככה.²⁰

ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש אבא גוריון (בובר) פרשה ה

"וייטב הדבר לפני המן ויעש העץ" - נטל ארז מגינת הביתן ארכו חמשים אמה ורחבו שתיים עשרה אמה.²¹ ויש אומרים פרשנדתא בנו היה הגמון בקרדוניה והביא מתיבתו של נח. והוציאו בהלל וזמר והכינו על פתח ביתו, ואמר: למחר בשעת קריאת שמע של שחרית אתלה מרדכי עליו. וכיון שהכינו מדד עצמו עליו, השיבתו בת קול ואמרה: נאה לך העץ, מתוקן לך העץ מששת ימי בראשית.²²

פורים שמח ושבת שלום²³

מחלקי היין

יין אפריטיף: אפרופו הפיוט אץ קוצץ בן קוצץ, הרי מעשייה ששמעתי מחותני ע"ה רב יוסף יהודה ריינר זצ"ל. בעיר פלונית אי שם במזרח אירופה נפטר הרב ונדרשו בני העיר לבחור להם רב חדש. אך דא עקא, בין שני המועמדים שעלו לגמר נוצרה מחלוקת קשה. חצי העיירה רצתה את זה והחצי השני רצתה את האחר ולא הגיעו להסכמה והמהומה גאתה ועלתה מיום ליום. הגיעו הדי המחלוקת עד הפריץ המקומי שהודיע לבני העיר שישלחו אליו את שני המועמדים והוא יחליט מי ראוי לכהן כרב העיר במקומו של הרב שהלך לעולמו והפקיד למחלוקת עזה את צאן מרעייתו. רגע לפני שבאו המועמדים אל הפריץ למבחן, קרא לעוזרו היהודי ושאל: איך באמת אחליט? ענה לו העוזר המסור והחכם: פשוט מאד, הנה טול לך את סידור היהודים ופתח בכל עמוד שתפתח ותבקש מהמועמד לקרוא. ואתה, הגם שאינך מבין יהודית, פשוט תקשיב לשטף הקריאה וזרימתה ומעצמך תבין מי קורא נאה ומי לא. טוב, אמר הפריץ, כך נעשה. הגיע המועמד הראשון, הפריץ פותח את הסידור ב"אשרי יושבי ביתך" והמועמד קורא בשטף ובאופן נאה את כל הפרק. אפילו אוזנו הערלה של הפריץ הבחינה בנעם הקריאה. הגיע המועמד השני והפריץ פותח את הסידור בפיוט אץ קוצץ בן קוצץ והמועמד מגמגם ומתעתע בלשונו. אפילו אוזנו הערלה של הפריץ הבחינה בקריאה המשובשה. אמר הפריץ: הראשון הוא יהיה רב העיירה.

במר לבו על שהפסיד את משרת הרבנות הלך המועמד שנכשל אל אחד מגדולי הרבנים בפולין-ליטא וסח לו כל אותו המאורע. "ספר לי בדיוק מה אירע", דחק בו הרב. חזר המועמד וסיפר את שאירע בפרטי פרטים. אמר לו הרב: באמת, אינך ראוי להיות רב העיר. אם פריץ פותח לך סידור באץ קוצץ בן קוצץ ואתה לא יכול פשוט לומר: "אשרי יושבי ביתך עוד יהללך סלה", או כל מזמור אחר ששגור על פיך ... בצדק הפסדת את משרת הרב.

²⁰ לפי מדרש זה נראה שהמן הופך בעצמו לדרשן (יש עוד מדרשים כאלה שלפיהם המן היה תלמיד חכם רציני והכיר את דיני ומנהגי ישראל, ראה איך הוא מפיל פור באדר החודש שבו מת משה, מגילה יג ע"ב) ועכ"פ הכיר את המדרש הראשון ופסל, בזה אחר זה, את העצים השונים, משום שידע היטב את חיבתם לישראל ושהם לא יסכימו שעליהם ייתלה מרדכי. שים לב שרעיון הפור – ההגרה – נכנס מהמקרא למדרש בלשון: "השליך". וכמו כן שכל זה לא עזר לו כי הארז שבו בחר ע"ס הפסוק: "אשור ארז בלבנון" נדחה מפני הפסוק: "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון יסגה". והסוף ידוע.

²¹ ולכן ברור למה אחשוורוש התעצבן על המן שקלקל לו את הגינה. ראה מגילת אסתר ז ז.

²² ראה מקבילה בילק"ש אסתר רמז תתרנו. את הרעיון של הארז שמתוקן מששת ימי בראשית ראינו כבר במדרש הקודם ולא כ"כ הבינונו: היכן הותקן הארז בששת ימי בראשית ומה הוכחה יש בפסוק: "ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי וחמת המלך שככה"? כאן יש לפחות הפרדה בין הארז שנלקח מגינת ביתן המלך ובין הדעה השנייה שמדובר בעץ מתיבת נח (שרוחבה היה חמשים אמה, ראה בראשית ו טו) שאולי אותו אפשר לחבר עם ששת ימי בראשית. עכ"פ, אנו משאירים לכל הפרשתנדתאים וכל הפרשנדתאות, כאשר הם בגילופין אבל עדיין שולטים על הפרשדונה (ראה שופטים ג כב), להמשיך ולפלפל בקשר שבין העץ של המן ותיבת נח וברעיון הנחמד שהמן מדד את העץ על עצמו, כנראה מקל וחומר: אם העץ יכול להחזיק איש בעל מידות כמו המן, חומר וקל שהוא יכול להחזיק עליו צדיק שדוף כמרדכי שבקושי אוכל. (וכמו שהיה ד"ר מיכאל פוזן ז"ל אומר: במקום שבעלי תשובה - השדופים מרוב תעניות וצומות - עומדים, אין צדיקים גמורים - האוכלים לשובע נפשם - יכולים לעמוד). וכנראה שיפה מדד פרשנדתא, שכן העץ החזיק אחד עשר בעלי משרה ומידות: המן ועשרת בניו. ולמרבה בבישומה של תורה ינעם.

²³ אחת למספר שנים, כמו בשנת תשס"ה בה פורסם דף זה לראשונה, משלשים הירושלמים בשילוש בקודש ונוהגים להרבות במשתה ושמחה בראש כל חוצות, בפרט במשולש הירושלמי. וזה לך האות והסימן בלוח השנה: אם ליל הסדר במוצ"ש – בירושלים פורים המשולש.